

GENIUS LOCI

LASZLOVSZKY 60

edited by
Dóra Mérai
and

Ágnes Drosztnér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó

ARCHAEOLINGUA

Genius loci **Laszlovszky 60**

edited by

Dóra Mérai

and

**Ágnes Drosztmér, Kyra Lyublyanovics,
Judith Rasson, Zsuzsanna Papp Reed,
András Vadas, Csilla Zatykó**

Budapest 2018

The publication of this volume was generously funded by

CENTRAL EUROPEAN UNIVERSITY

ISBN 978-615-5766-19-0

© by the Authors and Archaeolingua Foundation

2018

ARCHAEOLOGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13

www.archaeolingua.hu

Copy editing and language editing: the editors

Layout: Zsanett Kállai

Map: Viktor Lagutov, Zsuzsa Eszter Pető, Mária Vargha, István Gergő Farkas

Front cover design: Eszter Bence-Molnár

Table of contents

Tabula gratulatoria	v
Kiadói előszó	vi
Publisher's Preface	viii
Köszöntő	x
Salutation	xi

Boundaries, Frontier Zones / Határvonalak, határvidékek

ALEKS PLUSKOWSKI – ALEX BROWN – SEWERYN SZCZEPANSKI – ROWENA BANERJEA – DANIEL MAKOWIECKI What Does a Frontier Look Like? The Biocultural Dynamics of the Lower Vistula Borderland in the Middle Ages	2
STEPHEN POW The Mongol Empire's Northern Border: Re-evaluating the Surface Area of the Mongol Empire	8
IAN WOOD Two Roman Frontiers and Their Sub-Roman Afterlife	14

Crossing Borders / Határokon át

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT Gyulafirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága	19
CRISTOPHER MIELKE A Queen's Crusading Connections: Yolanda of Courtenay, the Fifth Crusade, and the Military Orders	25
BÁRÁNY ATTILA Angol keresztes a magyar végeken: Robert de Champlayn	28
CRISTIAN GAȘPAR Trespassing Pigs, Sons of Whores, and Randy Dogs: Marginalia on a Medieval Document from Caransebeș/Karánsebes	32
VADAS ANDRÁS A kecskeméti marhahajtók megpróbáltatásai és egy végvár jóllakott őrsége	38
LÁSZLÓ KONTLER Borders and Crossings: A Jesuit Scientist in the Whirlwind of Enlightened Reform	41
PAUKOVICS GERGŐ Hajszá az örök fiatalságért. Dr. Voronoff és a dübörgő 20-as évek	45
PINKE ZSOLT – STEPHEN POW A Gangesz-deltából a globális porondra: történeti ökológiai szempontok a kolera kórokozó (<i>Vibrio cholerae</i>) elterjedési területének átalakulásához	50
MARCELL SEBŐK Tangible Cultural Heritage: The Early History of Blue Jeans	55

Inhabiting the Landscape / Élet a tájban

SÓFALVI ANDRÁS	
A Barcaság határai és 13. század eleji településképe a Német Lovagrend adományleveleiben	60
NIKOLINA ANTONIĆ	
The Hospitallers' Estate of Čičan and its Neighbors: Spatial Analysis Yields New Information	64
ÜNIGE BENCZE	
The Abbey of Meszes: New Insights on the Site Location	68
MÓGÁNÉ ARADI CSILLA – MOLNÁR ISTVÁN	
Kísérlet a bárdudvarnok-szentbenedeki premontrei prépostság környezeti rekonstrukciójára	72
BEATRIX ROMHÁNYI	
Monasteries along the Danube	77
PUSZTAI TAMÁS – P. FISCHL KLÁRA	
A dél-borsodi síkság bronzkori és középkori településstruktúrájának összehasonlítása	82
VIZI MÁRTA	
Komplex régészeti kutatás egy egykori dél-dunántúli mezőváros területén	89
BATIZI ZOLTÁN	
Fagyosasszony és Kammerhof	95
PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS	
A középkori Kenderes településszerkezete	99
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Adatok Nagybánya és vidéke középkori egyházi topográfiájához	103
ZATYKÓ CSILLA	
Eltűnt berzencei malmok	108
SZABÓ PÉTER	
Középkori cseh erdőgazdálkodás a choustníki uradalom erdőszámadásainak tükrében	113
ANDREA KISS	
Before and After the Great Heat and Drought of 1540: Multiannual Trends of Grape and Grain Harvest Dates in the Vienna Hospital Accounts	117
LÁSZLÓ BARTOSIEWICZ	
“Kleine Fische, gute Fische” – But Sturgeon is Great	121
LYUBLYANOVICS KYRA	
Vad háziállat, házi vadállat: Számi rénszarvastartás a középkori és kora újkori Norvégiában	126
JUDITH RASSON	
Mountains in the Lifeways and History of Northern Macedonia	138
JEREMY MIKECZ	
Crossing the Abyss: The Apurímac Canyon at the Time of the Spanish Invasion of Peru (1533)	142

Busy Places / Nyüzsgő terek

PETROVICS ISTVÁN	
Újabb adatok Pécs késő középkori történetéhez	147
URBÁN MÁTÉ	
Lokális búcsújáró helyek a késő középkori Nyugat-Dunántúlon	151
BALÁZS NAGY	
The Marketplace of Csütörtök – A Local Market in Fourteenth-Century Hungary	156
KATALIN SZENDE	
The Sopron Fish Market	159
GERHARD JARITZ	
The Craftsman's Voice and Words in Late Medieval Austrian Urban Space	165

TABLE OF CONTENTS

ANA MARIA GRUIA Healthcare in Cluj in the Sixteenth Century: Overlapping Professions	168
ANA MARINKOVIĆ John Capistran's Mantle and the Early Propaganda of Franciscan Observant Cults in Dubrovnik	171
SABINA MADGEARU Ceremonial Space in Front of Medieval Buda: An Illuminated Fifteenth-Century French Vision	175
VÉGH ANDRÁS Óbuda látképeken	177

Layers of the Past / A múlt rétegei

KODOLÁNYI JUDIT Templomok és temetők a visegrádi Sibrik-dombon	181
ROSTA SZABOLCS Egy új lehetőség kapujában – tatárjáráskori védművek a Kiskunságban	186
BOTÁR ISTVÁN Árpád-kori edényégető kemence Csíksomlyón	193
PETAR PARVANOV Fire and Stone: Placing Flints in Graves in Late Medieval Kaliakra	197
GYARMATI JÁNOS Kumpi Wasi. Textilműhely egy inka tartományi központban	201
ZSUZSANNA PAPP REED Post It: Notes from Thirteenth-Century St Albans	207
VALERY REES The Salt of Genius: Marsilio Ficino on Food, Spices, and Nutrition	213
ROSSINA KOSTOVA The Mother of God Monastery near Varna, Bulgaria: More about Missionary Monasteries in Bulgaria in the Ninth and Tenth Centuries	217
DANIEL ZIEMANN The Imperial Abbey of Corvey in the Ninth and Tenth Century: At the Crossroads of Power	221
VIRÁGOS GÁBOR Kartal vagy Cyko? Kísérlet egy középkori nemesi család történetének rekonstruálására	226
TÓTH BOGLÁRKA – BOTÁR ISTVÁN A sepsikilyéni unitárius templom tetőszerkezeteinekORMEGHATÁROZÁSA	244
RÁCZ MIKLÓS Egy tiszazugi újkori négyosztatú ház – Dokumentálás és építéstörténet	248

Objects beneath Our Feet / Tárgyak a föld alól

LANGÓ PÉTER A Tiszakeszi-Szódadombon talált kora Árpád-kori kereszt	254
RÁCZ TIBOR – NAGY BALÁZS Tatárjárás kori kincslelet Jászkarajenőről	258
SZENDE LÁSZLÓ Lehetett-e hadijelvény a csajági kereszt?	267
NÓRA UJHELYI Thoughts about Medieval Book Fittings from the Castle of Visegrád	270
MÁRIA VARGHA – THOMAS KÜHTREIBER Treasures of the “Lower Ten Thousand”? Hoards of Iron Objects	273

TABLE OF CONTENTS

K. NÉMETH ANDRÁS „Sarlóját ez okért bőszen fegyverré köszörülte” Késő középkori kiegyenesített sarló Kospa falu helyéről	280
MAXIM MORDOVIN A Collection of Fifteenth- and Sixteenth-Century Cloth Seals from Szolnok	285
TÜNDE KOMORI Ottomans in Pest in the Light of “Luxury” Ceramics: Four Cups from Kígyó Street	289
WICKER ERIKA A 17. századi rácszentpéteri kincslelet	294

Marking the Place / Helyek és jelek

CSERNUS SÁNDOR Keresztes családtörténet és kőbe vésett emlékezet	300
LŐVEI PÁL A pilisszántói keresztes kő legendája	305
MÉRAI DÓRA Sügérek a Nyárádmentén: Sigér Mátyás síremléke leporolva	311
VESZPRÉMY LÁSZLÓ A bambergi lovas szobra és Szent István	316
TAKÁCS MIKLÓS A pétervárad-tekiai reneszánsz kőfaragvány	321
ANNELI RANDLA What and Whom Should We Remember? The Case of the Teutonic Order’s Church and Castle in Pöide, Livonia	325

Heritage Sites, Sacred Places / Örökségi helyszínek, szent helyek

ALEKSANDAR PANTIĆ The Ambiguity of Heritage Interpretation: A Late Roman Tomb in Brestovik, Serbia	330
GYÖRGY ENDRE SZÖNYI Rocamadour: Monastic Center, Pilgrimage Place, Art Historical Interest, World Heritage Site	335
KATEŘINA HORNÍČKOVÁ A Penitent Judas Iscariot: An Exemplum of Christian Morals on the Eve of Hussitism?	339
JAMES PLUMTREE Buddha, Lenin, and the Prophet Muhammad Approaching the Landscape and Cultural Heritage of Issyk-Ata	343
ROBERT SHARP The Thames Estuary: The Cultural Heritage and Memory of the Thames Estuary at Southend-on-Sea	349
ESZTER SPÄT Constructing Religio-Ritual Heritage: The New Shrine of Shekhsê Batê in Khetar, Northern Iraq	353
ZSUZSANNA RENNER Delhi, Old and New: Changing Cityscapes and the Cultural Heritage of India’s Capital City	357
FELD ISTVÁN Pseudovár vagy történeti rekonstrukció?	364
ILON GÁBOR A velemi régészeti témaparkról	371
WOLLÁK KATALIN Örökség alapú fejlesztés Kölkeden	374

TABLE OF CONTENTS

Places of Memory / Az emlékezet helyei

JÁNOS BAK	
Nádor 20 Capriccio	380
SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Pilistől Tételig. Elektronikus levélféle a 60 esztendő's Laszlovszky Józsefnek	382
RICHARD HODGES	
Scarlino in the 1980s, Forty Years On	386
KLANICZAY GÁBOR	
Egy hozzászólás Kremsben	390

A velemi régészeti témaparkról

ILON GÁBOR*

Az így nevezett helyet a velemi gyermekjátszótér és a hajdani községi fürdő, majd KISZ-tábor, később Avar szálló jelenlegi romjai között találjuk a Velemi-patak partján, a faluból a Kőszegre vezető aszfaltút szomszédságában, a Szent Vid lábánál. Kivitelezésére az „alpannonia – határtalan vándorlás” elnevezésű, osztrák – magyar európai uniós projekt keretében került sor 2012-ben. E sorok szerzőjét a kőszegi alpolgármester hívta fel telefonon 2010 körül és érdeklődött, hogy lenne-e Velemmel kapcsolatban javaslata. Volt. Elmeséltem Bándi Gábor 1980-as évek elején, az országban elsőként megépített Régészeti Parkjának igen fontos, ámde méltatlanul rövid történetét.¹ Ezt követően soha, senki nem keresett engem... 2013-ban, – miután már több ismerősöm szólt – néztem meg a helyszínt. Így szembesültem a felismeréssel, hogy a hegyen a turistákat tájékoztató kétnyelvű (magyar – német) tábla szövege az általam 2004-ben állított háromnyelvű (magyar – angol – német) táblák kivonatolása, és azoknak meglehetősen leegyszerűsített értelmezése.² A helyszínen elhelyezett uniós feliratból megtudható, hogy a soproni székhelyű Platánplán Mérnöki Iroda Kft. volt az épületek kivitelezője, amely korábban árajánlatot adott a Savaria Múzeumnak. A szombathelyi székhelyű, 2007-ben bejegyzett AJA-GUR Hagyományőrző Ifjúsági Egyesület szerepe pedig valószínűleg a témapark tájékoztató táblája szövegének „megalkotására” és a bronzkori műtárgyak minősíthetetlen másolatának elkészítésére szorítkozhatott. Utóbbiakat a 2013. évi Királyi városnapon a megyei közgyűlés elnöke adta át letétbe Kőszeg Város polgármesterének. A másolatokat ma a Kőszegi Városi Múzeum őrzi.³

Miután a helyszín látványa nagyon megviselt és fel is habborított, évekig elkerültem a környéket és nem foglalkoztam az üggyel. Tudtam, a düh és

a sértődöttség nem jó tanácsadó. Annak ellenére tettem ezt, hogy közben írtam meg és került kiadásra a velemi aranykincset feldolgozó monográfiám magyar és angol nyelvű változata is.⁴

2018. július 26-án a kőszegi Városi Múzeum múzeumpedagógus munkatársának kérésére a Témaparkban egy foglalkozást tartottam nyári táboros diákjaiknak. Szívesen vállaltam ezt. E gyerekekkel való másfél órás együttlétem tapasztalatai egy tanulmány megírására készítettek.

Ebből itt és most csak egy részletet közlök az ünnepelt tiszteletére. A kelta építménnyel kapcsolatos gyermeki és saját konklúzióimat egy nagyobb terjedelmű írásban fogom közzétenni.

Az 13 őszinte és nagyon kreatív, jó megfigyelő képességgel rendelkező gyerek (8–12 éves) számára írásban feltett kérdéseimet és azokra adott és szóban is megbeszélte válaszaikat idézem.

Az úthoz közelebbi, egy helyiségből álló, rekonstruált építmény eredetijét a Szent Vid hegyen tárta fel Bándi Gábor és Fekete Mária 1974–1986 között. Publikálatlan. A rekonstrukció Nagy Marcella régész terveinek felhasználásával került felépítésre.⁵ Az eredeti a bronzkor késői szakaszában, az úgynevezett Urnamezős kultúra idején, valamikor Kr.e. 1100 táján készülhetett.

Az 1. kérdés ez volt: „Miből épült?”

► 1. kép. Ismerkedés a velemi Szent Viddel, rövid összefoglaló a bronz- és vaskorszakról. Előadó: Ilon Gábor (fotó: Veress Judit, 2018)

* régész, Kőszeg

► 2. kép. A Témapark urnamezős kori házrekonstrukciója (fotó: Ilon G., 2018)

Válasz: palakő alapozással, lábazattal és tetőhéjazattal, fa (rönk, deszka, vessző) elemekkel, agyagpadlóval. A gyerekek azt is észrevették, hogy az építők beton habarccsal erősítették össze a kőlábazatot. Az ugyanis ma már az időjárás viszontagságai miatt mállik, és nyilván vannak olyan látogatók is, akik a természetes folyamatot gyorsítják. Ez egy komoly kivitelezői hiba, amit a műszaki vezető szakembernek elleneznie kellett volna. De mivel nem volt régész szakember a helyszínen ... S ha a gyerekek vagy felnőtt látogatók ezt észreveszik és elhiszik, akkor hamis ismereteket sajátítanak el.

Természetesen elmeséltem a gyerekeknek, hogy a palakő helyben megtalálható. Ennek különböző fajtáiból van a Kőszegi-hegység. Ahol előbukkan, ott fejthető. Az erősen tömör és szerpentinés változat az osztrák oldalon fejthető, ami jól hasítható és akár ilyenekkel is „cserepezhetők” a tetőt. Megbeszéltük, hogy mi az alapvető különbség a rönk- és a gerendaház között. Hogy a rönkök használatára a hajdani, az építmény pusztulásakor esetleg kiegészítő agyag tapasztások formájából jöhet rá a régész. Hogy a leagyagozott padlót többször megújíthatták, s hogy ezt mi régészek aprólékos bontással meg tudjuk figyelni.

A 2. kérdésben arra voltam kíváncsi, hogy mit gondolnak: „Hogyan épült?”

Itt a szerszámokról beszélgettünk. Ezek közül már csak néhányat ismertek, használatukat kevésbé tudták. Beszéltünk a velemi bronzkincsből is ismert bronz fejszéről, a favágásról, a fa hasításáról, a fűrészről, a fa darabolásáról, a csapolásról és a pergő fúróról. Megbeszéltük, hogy miért kellett a fa törzsét beépítés előtt – netán az

► 3. kép. Az urnamezős kori ház belsejének részlete (fotó: Ilon G., 2018)

erre is alkalmas bronz sarlóval – lekérgezni. Kézbe is vehették a benyelezett kőbaltát és az urnamezős kori bronzvessző / balta / fejsze másolatát. Képeken mutattam korabeli, pl. a görög Kápolnádombon feltárt bronz fűrészlapot és a pergő fűrő rekonstrukcióját (annak régész által fellelhető, agyagból vagy kőből készített „lendkereket”), illetve középkori ábrázolását.

A 3. kérdésben azt firtattam, hogy milyen hiányérzetük van. Konkrétan: „Mi hiányzik Neked belőle? (Gondolj, egy mai épületre!)”

Helyesen mutattak rá az alábbiakra: az ajtó és az ablakok nyílásának zárása, berendezési tárgyak (bútorok), más tárgyak, emberek.

Ezt követően hamar túlléptünk a nyílások bőrrel történő elfedési módján és az elhúzható valamint a bőrzanéron nyíló ajtókról értekeztünk röviden. Idő hiányában nem került sor arra, hogy megbeszéljük pl. Homérosz Iliásának és az Odüsszeiának általam kiemelt részleteit, amelyek a székről, asztalról, lábzsámolyról, ruhásládáról szólnak. Megbeszéltük, hogy ezek közül a mi időjárási viszonyaink között mi maradhat meg, azaz mit ismerhetünk meg a régészeti ásatáson. De arról is beszélgettünk, hogy a szombathegyi Oladi plató rézkori baltás istene ugyanolyan támlátlan trónuson ült, mint a mezopotámiai pecsétengerek ábrázolásain a városállamok királyai, avagy a piramisok ábrázolásain a fáraók. Hogy a Tutankhamon sírjában feltárt 5398 db tárgy alapján a korszak valószínűleg minden bútortípusát megismerhetjük. Ágyakat és kereveket, négylábú, karfás és háttámlás valamint összeecsukható székeket, ruhatartó ládákat, de főzésre használható, hordozható, edénytartó há-

► 4. kép. Diákok tanulmányozzák az urnevezős kori ház építéstechnikáját (fotó: Ilon G., 2018)

rom- és négylábat is. A krétai palota, avagy az etruszk sírkamrák berendezése és falfestményei, a görög vázafestészet ábrázolásai, a görögök fa ruhásládáinak agyag utánzatai és az európai kora vaskori temetkezések emlékei (pl. Hochdorf bronz kanapéja) hogyan lennének segítségünkre, amikor igyekeznénk hitelesen berendezni az épületet. Megbeszéltük, hogy csak nagyon kevés berendezési tárgy nyomát tudjuk régészeti módszerrel (finombontással) megfigyelni, miután se elszíneződést, se talajba mélyülő nyomot nem hagytak maguk után.

Mindezek után könnyedén megértették, hogy milyen lehetett egy bronzkor végi lakóház berendezése a velemi Szent Viden.

A 4. kérdéssel azt szerettem volna megtudni, hogy „*Mire használhatták?*” szerintük az építményt.

Minden csoport válasza helyes volt, hogy leginkább lakásnak tudják elképzelni és részben munkahely (pl. szövés), de néhány kisebb, a napi szükségletet kielégítő nyersanyag tárolási helye (egy-egy részben földbeásott edényben / falra akasztott zsákban gabona vagy gyógynövény) is lehetett.

...Több tíz millió forint etikátlan és szakszerűtlen elköltése tehát egy élettelen, halott, üres és gazdátlanul gondozatlan „Témaparkot” eredményezett, amely legfeljebb a hamis tudat építésére alkalmas. Ugyanakkor rombolja Bándi Gábor, valamint a magyar régészet és örökségvédelem Rómer Flóris óta élő tekintélyét és nemes hagyományait.

Jegyzetek

- ¹ Lásd erről Marton Erzsébet, „Régészeti park volt Velemben,” *Savaria, a Vas megyei múzeumok Értésítője, Pars archaeologica* 24, no. 3 (1999) 425–435.
- ² Eredetileg 3 táblát állítottam mint a Vas megyei múzeumok szervezetének igazgatóhelyettese, régészeti osztályának vezetője. A pénzügyi fedezetet a Savaria Múzeum illetve Figler András (1955–2010) jóvoltából a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (Budapest) biztosította. A táblák szövegét jómagam írtam és szerkesztettem, terveztem és kiviteleztettem, mindenfajta ellenérték nélkül. Egy-egy tábla állt a platón (2015-ben már minden darabja eltűnt), a Cserkész-, majd Úttörőtábor közelében, a teraszon, a mélyútban (még e sorok írásakor is épségben van), valamint a hegy lábánál, a patak és a gyalogút mellett (ez már romos állapotban van, de még minden eleme ott található).
- ³ Lásd a *Kőszeg és Vidéke* 2013. évi november 13-i számának címlapját.
- ⁴ Ilon Gábor, *Aranykincs a velemi Szent Vidről. A késő bronzkori elit hölgyének viselete az új vizsgálatok tükrében* (Budapest: Archaeolingua, 2015); Ilon Gábor, *The Golden Treasure from Szent Vid in Velem. The Costume of a High-Ranking Lady of the Late Bronze Age in the Light of New Studies* (Budapest: Archaeolingua, 2015)
- ⁵ E sorok írásakor még a Savaria Múzeum munkatársa, a szöveg korrektúrázásakor (2018. nov. 6.) már a Szombathelyi Járási Örökségvédelmi Hivatal régész felügyelője.